

INSTITUTIONS OF SUNEDROI IN OLBIA AND PROEDROI IN CHERSONESSUS
TAURICA IN THE ROMAN PERIOD

The place and the character of the institutions of sunedroi in Olbia and proedroi in Chersonessus Taurica are determined in the article.

The author comes to the conclusion that under the influence of analogous processes in the Northern Black Sea region the domination of the collective bodies of sunedroi and proedroi in the Councils of Olbia and Chersonessus Taurica was one of displays of elitization of the state machinery of these states in the Roman period. These bodies consisted of the representatives of the elite families section of the poleis. Sunedroi in Olbia and proedroi in Chersonessus Taurica factually take on themselves the probouleutic functions of the Councils.

Одержано 15.01.99

I. С. Піоро

**КРИМСЬКІ ГОТИ В СВІТЛІ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА ЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

На підставі вивчення старожитностей Південного та Південно-Західного Криму і матеріалів із могильників Центральної та Південно-Східної Європи, підтверджуються та конкретизуються дані писемних джерел про проникнення та тривале перебування готів на півострові. Використання широкого кола різноманітних джерел, минулих та сучасних етнологічних досліджень дозволяє відтворити історію кримських готів та їх нащадків до нового часу.

Проблема проникнення та тривалого перебування готів у Криму розроблялась дослідниками різних поколінь. Її розв'язанню присвячували свої праці такі відомі в минулому вчені, як: Ф. Брун¹, В. Томашек², Ю. Кулаковський³, А. Васильєв⁴ та ін. Проте їхні дослідження будувалися переважно на писемних джерелах. Археологічні ще не достатньо були вивчені. Питання, поставлені в науці в радянські часи, продовжували активно розроблятися представниками ленінградської (петербурзької) школи⁵. Натомість, в 60—70-х рр. кримські археологи висунули свою гіпотезу щодо локалізації Готії лише на вузькій смузі Південного берега Криму⁶. Разом з тим, наступні покоління дослідників повністю присядали до поглядів, що були висловлені ще наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. й аргументувалися петербурзькими вченими, тим більше, що в останні десятиліття накопичено величезний археологічний матеріал, який дозволив усебічно конкретизувати дані писемних джерел⁷. Безперечно, слід згадати також усі праці археологів, в яких представлені відомості про пам'ятки та окремі знахідки черняхівської культури в Криму⁸ й аргументоване їх поширення на півострові⁹.

Вивчення історії кримських готів неможливе без розгляду етнічних процесів, що проходили в Європі в I тис. н. е. Просування на південь унаслідок перенаселення великої кількості германських племен охоплювало й територію сучасної України. Повідомлення про ці події збереглися у творах стародавніх авторів. Найбільше їх про готів, які ще в першій половині III ст. досягли Причорномор'я (Jordan. Get., 28, 38—42; Stephan. Byz., 212, 8) й, оселившись тут, очолили великий різноетнічний союз племен, що досяг найбільшої могутності за короля Германаріха, включивши «всі

племена Скіфії та Германії» (Jordan. Get., 118—120). Відлуння тих далеких часів збереглося навіть у середньовічному скандинавському епосі (Сага про Хервор, Старша Едда). Переддержавне об'єднання остроготів проіснувало до гунської навали 375 р. (Ammian Marcellin., XXXI, 3, 1, 2) й, на думку багатьох учених, саме залишило черняхівську культуру¹⁰. Найбезперечніший доказ входження германців до складу її носіїв — це, в першу чергу, знахідки рунічних написів на глиняному посуді та пряслах¹¹.

Окрім готів, джерела зберігають назви інших племен північно-західного походження, що в ті ж часи перебували в Північному Причорномор'ї. До них належать борани (Zosim, I, 31—33, 42), що згадуються також разом із готами (Gregor. Thaumaturg. Epist., 40), герули (Jordan. Get., 118, 119; Zosim., I, 42; Treb. Pollion. Claud., 6) та уругунди-буругунди (Agath. Hist., V, 11). У працях деяких авторів (Полліон, Зосим, Зонара та ін.) ці загони часто виступали під загальною назвою «скіфи», давнім синонімом терміна «кварвари». Зонара завжди користувався таким умовним найменуванням германських племен, наприклад, повідомляючи про їхній похід сусудолом на Боспор на початку 50-х рр. III ст. (Zonar. Ann., XII, 21).

Періоду «військової демократії», яку переживали зазначені народи, були притаманні війни та грабівницькі походи. Більшість повідомлень стародавніх авторів, що містять наведені етнічні назви, саме присвячено цим подіям. Від військових нападів племен готського союзу потерпав античний світ¹². З ними пов'язані численні руйнування античних міст та селищ Північного Причорномор'я середини III ст., розгром пізньоскіфського царства в Криму та проникнення готів на півострів.

Археологічним відображенням розселення племен готського союзу в Північному Причорномор'ї вважається розповсюдження тут пам'яток черняхівської культури. Черняхівські біритуальні могильники (Фурманівка, Вікторівка, Коблеве, Каборга IV, Городок та ін.), в яких чітко виділяються сармато-аланські та германські риси поховального обряду, досліджено від дельти Дунаю до правого берега Бузького лиману¹³.

Різноманітні дружини, що в наслідок так званих готських воєн потрапили на Кримський півострів, залишили могильники середини III — першої половини V ст. Біритуальні некрополі досліджено в Херсонській окрузі: на території радгоспу «Севастопольський», Чорноріченський, Бельбек I та ін. Крім великої кількості підбійних могил, склепів-катакомб, плитових могил, могил із заплічками та інших сармато-аланських поховальних споруд в них виявлені поховання, справлені за обрядом кремації. На території радгоспу «Севастопольський» відкрито 29 кам'яних ящиків з поховальними урнами та 398 урн у полі. Деякі з них мали кам'яну обкладку. Шийки урн були перекриті мисками та уламками посуду. За урни найчастіше правили античні амфори та глеки, урни-посудини та кам'яні осуарії херсонського виробництва. Вплив Херсонеса відбився також у наявності дитячих поховань в амфорах.

Досить-таки близький за типом поховань був Чорноріченський могильник, що розташований на протилежному боці від р. Чорної. В ньому виявлено 34 тілоспалення в урнах-амфорах та ліпних горщиках, серед яких траплялись типово черняхівські невеликі ліпні темноглиняні, округлобок з невеликими відігнутими вінцями (наприклад, урнове тілоспалення 13/24). Кам'яні конструкції (огорожі, вимости, перекриття плитами) зафіксовано в 7 похованнях. В одному випадку урну було поставлено догори дном (поховання 21/42). Окрім цього, в трьох різних за конструкцією могилах (підбійні могили 25/39, 34/78, склеп 23/79) разом із сармато-аланськими тілопокладеннями, так само як і в шести похованнях на території радгоспу «Севастопольський» (плитова могила 87, ямні — 161, 185—187, 189), виявлено по одній урні з тілоспаленнями, що свідчить про змішаність населення. В сарматській, за типом, підбійній могилі 89 в радгоспі «Севастопольський» було встановлено дев'ять урн із кремаціями. Тілоспалення було справлене також в ямній могилі із заплічками 218 у цьому ж некрополі¹⁴. У сусідньому так званому могильнику Бергье-Делагарда знайдено три кам'яні ящики з тілоспаленнями. На схилах гори Чабовського досліджено могильник із тілоспаленнями в урнах. В біритуальному могильнику Бельбек I, біля гирла р. Бельбек, окрім могил з тілопокладеннями, знайдено 3 тілоспалення в невеликих ямках. Єдине тілоспалення (кальциновані кістки із залишками вогнища) в урні-ліпній посудині було відкрито в некрополі Скалисте III, однак його розміщення на території типово сарматської

пам'ятки I—III ст., скоріш за все, є випадковим, й зовсім не пов'язане з похованнями більш раннього періоду. Останніми роками, на території м. Севастополя та його найближчих околиць відкривають все нові й нові поховання пізньоримського часу з кремаціями (матеріали Національного заповідника «Херсонес Таврійський»).

На відміну від пам'яток Херсонеської округи, в синхронних могильниках Південного берега Криму типових сармато-аланських комплексів не виявлено. В Ай-Тодорському некрополі, серед 37 могил відкрито сім груп поховальних конструкцій: 15 урнових тілоспалень у невеликих відкритих ямах, 6 урнових тілоспалень під кам'яними закладами в одній та двох посудинах, урнове тілоспалення, обкладене плескатими каменями зі слідами обробки, 11 безурнових тілоспалень, в яких кальциновані кістки складено суцільно, 2 тілоспалення, вкриті мискою та стінкою амфори, тілопокладення під кам'яною вимостою та колективне тілопокладення зі слідами ритуального розчленування мерців. Майже всі шийки урн, так само, як і в інших могильниках із тілоспаленнями, були перекриті мисками, денцями амфор, цеглою та камінням.

В Чатирдазькому могильнику досліджено вже понад 60 урнових в амфорах та безурнових тілоспалень, що розміщувались в невеликих кам'яних ящиках, під кам'яними закладами та в полі. Майже всі урни та посудини-приставки, як і на Ай-Тодорі, були розбиті в давнину. Крім ділянок із похованнями, досліджено унікальний для Криму і всієї Південно-Східної Європи невеликий кам'яний курган, в якому знайдено амфори кінця III—IV ст.

Нещодавно, відкрито ще два могильники типу Ай-Тодор: у Верхній Ореанді та Партеніті.

Особливості розглянутих конструкцій могил з тілоспаленнями, як у Південному, так і Південно-Західному Криму (обкладка урни камінням, розміщення урни на кам'яній вимостці, кам'яні заклади, перекриття шийки урни, розміщення урни догори-дном, наявність посудин-приставок), у сукупності із зафіксованими рисами поховального обряду в різному співвідношенні зафіксовано в пам'ятках так званих культур полів поховань Північної, Середньої та Південно-Східної Європи, включаючи Таврику¹⁵. Правда, подібні, певною мірою, кам'яні конструкції в могилах із тілоспаленнями (викладки з плоского каміння під урнами та їхня обкладка з боків й перекриття плитками) були поширені в некрополях європейських провінцій Рима до початку V ст., наприклад, на території Югославії¹⁶. Саме тому, визначення етнічної приналежності пам'яток повинно проводитись на основі сукупного аналізу всіх етнічних ознак. Так, порівняння особливостей обряду кремації у кримських некрополях середини III — середини V ст. з відповідними поховальними звичаями черняхівців дозволяє виділити багато спільних рис. Обмаль типових кам'яних конструкцій (за певними виключеннями: Косанів, Компанійці, Нова-Олександрівка, Кутки, поховання 18 в Привольному, 2 в Августинівці під кам'яними плитами та в кам'яному колі-кромлеху, поховання 119 у Косанові під вимостою з дрібного каміння та багато інших, наприклад, в могильниках Нижньої Наддністрянщини) може бути пояснена відносною бідністю основної черняхівської території на природні поклади каміння, на відміну від Скандинавії та гірського Криму. Разом із тим, привертають увагу й деякі інші деталі обряду, що вже систематизовані дослідниками¹⁷. Кремація мерців здійснювалась за межами місць поховань. Тілоспалення справлялися в урнах та невеликих ямах, де їх залишки складались компактно. За урни правила побутова кераміка. У черняхівських могильниках переважали кухонні горщики та миски, траплялись кубки, глечи та келихи. У контактах з античним світом південних та південно-західних регіонах черняхівської культури (наприклад, могильники Кам'янка, Малаешти та ін.) використовувались амфори різних типів. Саме урни-амфори поширені в кримських некрополях. Слід зазначити, що тип посуду для урнових тілоспалень ніякого значення не мав і не може розглядатись як етнокультурна ознака. Водночас, привертає увагу ідентичність особливостей обряду тілоспалення в черняхівських та синхронних кримських могильниках, що, між іншим, мають пшеворські та вельбарські традиції, зокрема, зафіксоване вторинне опалення урн на поховальному вогнищі та їх посипання рештками вогнища — попелом і вуглинками з уламками кераміки. Крім кримських могильників, це явище відкрите в Дитиничах, Брест-Тришині, Косанові, Раковці, Будештах, Гаврилівці та інших пам'ятках, причому, так само

як і в Криму, кальциновані кістки ховались разом із залишками вогнищ та речами, що побували у вогні. Виявлене дослідниками ритуальне псування речей поховального вжитку, що широко представлене в давньогерманському обряді від скандинавських некрополів (наприклад, на о. Готланд¹⁸), простежене також у кримських тілоспаленнях. Окрім розбитих під час поховань урн та іншого посуду, в похованнях 11 та 18 Ай-Тодорського могильника знайдені дуже зламаний залізний умбон і зім'ята бронзова ойнохойя. В Чатирдазькому некрополі — зігнуті довгий залізний меч, наконечник списа, ніж, шило, монета, зламана голка, розбиті бруски, розігнута пряжка, зламані браслети та обручка.

Встановлення урни догори дном в одному з поховань Чорноріченського могильника має аналогії в могильниках Подолії (Раковець, Косанів), Молдавії (Будешти, Малаешти), Середньої (Маслово) та Нижньої (Кам'янка) Наддніпрянщини.

До ознак черняхівського обряду північних регіонів культури можуть бути віднесені посудини-приставки з підношеннями в деяких кримських тілоспаленнях. Виділені на черняхівських могильниках нечисленні, справлені за германсько-пшеворським обрядом, кремації небіжчиків із наступальною та захисною зброєю поширені також в Ай-Тодорському та Чатирдазькому некрополях. Шийки урн у кримських могильниках, так само, як і в частині черняхівських пам'яток (за пшеворськими та гето-дакійськими традиціями), були перекриті. Традиції волинської групи полів поховань (Любомль, Брест-Тришин та ін.) у формі ям-тризн та площадок представлені в пам'ятках Північно-Західного Причорномор'я (Каборга IV та ін.) та ай-тодорського типу Південного Криму (Ай-Тодор, Чатирдаг та ін.).

Разом із тим, слід зауважити, що загальна назва «готи» поширювалася на всі племена, які входили до союзу, та їх нащадків. Відомості про їх етнічний склад, окрім перелічених пам'яток ай-тодорського типу та біритуальних некрополів, надають сармато-аланські могильники III — першої половини V ст. Північного Причорномор'я (від пониззя Дунаю до пониззя Дону), включаючи Східний Крим (Заморське) та Південно-Західну частину півострова (Інкерманський, Суворово, Мангуш, Червоний Мак, Мангуп, Тернівка, Озерне III, Дружне, Перевальне, Нейзац та ін.). До складу їх поховального інвентарю, крім виробів античних майстерень, якими «варвари» широко користувалися, потрапляючи в середовище з розвинутим товарним виробництвом, належали поодинокі речі черняхівської культури, які, між іншим, можуть вказувати на напрямок проникнення населення в Крим. Аланське населення, що залишило цю групу поховальних пам'яток, напевно, існувало під узагальненою назвою «готи» і генетично передувало мешканцям гірського Криму, якому належали ранньосередньовічні могильники IV—IX ст. типу Лучистинського, Скалистинського та ін. Далі, за Лучистинським некрополем — пам'ятки типу Артек, Суук-Су, Корейз.

У похованнях різних за характером кримських могильників зазначеного часу знайдено різноманітний кружальний посуд черняхівського типу: трьохручні вази, біконічні миски, кубки та келехи. Привертають також увагу знахідки умбонів так званих римсько-германських типів (Південно-Донузлавське поселення, Бельбек I, Озерне III, Ай-Тодор, Чатирдаг, Керч), бойових сокир-францисків (радгосп «Севастопольський», Мангуш, Ай-Тодор, Чатирдаг), уламків черняхівських кістяних багаточасткових гребенів (Тернівка, Скалисте, Херсонес, Керч), бурштинових грибоподібних підвісок (радгосп «Севастопольський», Чорноріченський, Дружне, Херсонес), металевих відерцеподібних підвісок (Ай-Тодор, радгосп «Севастопольський», Інкерманський), кістяних пірамідальних підвісок з циркульним орнаментом (Скалисте, Керч), черняхівських металевих фібул різних типів (радгосп «Севастопольський», Чорноріченський, Інкерманський, Дружне, Скалисте, Лучисте, Заморське, Херсонес, Керч). Особливе значення мають знахідки двочленних підв'язних фібул так званих скандинавських типів: однієї — з характерним зернистим кільцем (радгосп «Севастопольський»), іншої — з декоративною кнопкою на голівці (Скалисте), та підвісок у вигляді сокирок-«молоточків Тора» (Завітне, Дружне, радгосп «Севастопольський», Херсонес).

Час проникнення племен готського союзу на Кримський півострів встановлюється за скарбами антонініанів швидкого накопичення, що були залишені варварами-грабіжниками. Один із таких скарбів знайдено біля с. Долинне Бахчисарайського району¹⁹. Він закінчується монетами Деція Молодшого і включає до свого складу срібну фібулу дунайсько-дакійського типу з трьома декоративними кнопками. Мабуть,

цей скарб був здобиччю, що захопили «варвари» після успішного завершення війни 250—251 рр. на Дунаї, де проти Риму виступали готи, карпи, сармати та ін. За Дексіпом, усе це були «скіфи, що звуться готами» (Dexipp, Fr. 15).

Не виключено, що розташування могильників пізньоримського часу в Херсонській окрузі та на Південному березі Криму — від Ай-Тодору до Алуштинської долини — свідчить про сприяння з боку Херсонеса і Рима розселенню готських дружин в стратегічно важливих місцях з метою використання їх у ролі федератів.

Пізньюантичний автор V ст. Псевдо-Арріан локалізує на чорноморському узбережжі — «від Синдської гавані до гавані Пагри» — народ під назвою «евдусіани, що розмовляють на готській чи таврській мові» (Anon. Peripl. Eux., 63). Мабуть, йдеться про готів із Таврики, тому й згадується так звана таврська мова. Невеличке германське плем'я евдусіїв-евдосів, що мешкало в південній частині Ютландського півострова, було відоме Юлію Цезарю (Caesar. De bell. Gall., 51) та Корнелію Тациту (Tacit. Germ., 40). В скандинавських могильниках римського часу дослідники знаходять найбільше спільних рис із пам'ятками ай-тодорського типу²⁰. Спорідненість кримських готів з евдусіанами Анапсько-Геленджикського узбережжя деякою мірою підтверджується повідомленням Прокопія Кесарійського про переселення (приблизно в другій пол. V ст.) готів-тетракситів зі Східної Таврики, разом із гунами-утігурами, на протилежний берег Керченської протоки (Procop. De bell. goth., IV, 5, 18-22); хоч тут, напевно, згадується окрема від населення Гірського Криму, самостійна група готів. Правда, не виключено, що в працю Прокопія Кесарійського потрапив лише епізод з історії якоїсь частини готів південної Таврики, які готувались до переправи, зосередившись у північно-східній частині Керченського півострова, між сучасними населеними пунктами м. Керч та с. Оссовини²¹.

Готам Південно-Західного Криму присвячено уривок з іншої праці Прокопія Кесарійського «Про будови», в якій докладно описано діяння Юстиніана I стосовно спорудження та ремонту всіх прикордонних укріплень Візантії, у тому числі — про будівництво «довгих стін» в «області на ймення Дорі, де з давніх часів живуть готи, ... що були союзниками римлян; вони разом із ними ходять на війну проти їхніх ворогів, завжди, коли імператор цього побажає» (Procop. De aedif., III, 7, 13-17). Область Дорі впевнено локалізується в Південно-Західному Криму, де виявлено залишки «довгих стін» середини VI ст.²². Потужна двопанцерна стіна із забутуванням, побудована з великих квадратів у візантійських традиціях, сягає у довжину понад 150 м і перетинає балку Каральоз (Варгова), захищаючи прохід у долину з північного боку гори Мангуп, на якій знаходився однойменний політичний центр готської області — Дорі-Дорос. Понтійський «oppidum Dori» згадується ще на початку VI ст. Прісціаном (Priscian. Grammatic. Instit. gramm., VI, 1; VII, 1). Його найбільш ранні укріплення — відрізки стін, що перетинали балки та легкодоступні місця на схилах гори Мангуп, ймовірно, як і «довгі стіни», споруджувались (принаймні, почали споруджуватися) у VI ст., за часів будівельної діяльності Юстиніана I²³. До речі, єдиний у Криму будівельний напис цього імператора знайдено саме на Мангупі. Будівництво великої мангупської базилики, відповідно до її типу, також датується часом не пізніше середини — другої половини VI ст., так само як і спорудження невеличкого християнського храму на Тешклі-буруні. Не виключено, що синхронно з обороною Дорі, Дороса, за єдиним планом у гірській Тавриці, будуються й інші візантійські фортеці: Каламіта в Інкермані, Ескі-Кермен, Чуфут-Кале, Тепе-Кермен, Сюрень, Бакла, що повинні були функціонувати в системі прикордонних укріплень імперії, на землях сусідніх залежних народів. Причому, в нижньому, найбільш ранньому шарі Баклинського городища поширені уламки посуду, переважно, ліпного, із залощеною поверхнею, черняхівського типу, які, на думку дослідників, вказують на заснування першого поселення на Баклі племенами готського союзу, що вдерлись на півострів²⁴.

Багато ранньосередньовічних могильників готів-федератів виявлено на території Південно-Західного та Південного Криму. Обряд тілоспалення під впливом християнства повністю зникає в V ст. В ранньосередньовічних могильниках панують сармато-аланські риси на основі обряду тілопокладення, що може свідчити також про поступову асиміляцію готів, за умов збереження узагальнюючої назви «готи» для всього населення. Кладовища християнського часу, як правило, виникають на нових місцях. Лише в Чорноріченському могильнику продовжували хо-

вати в VI ст. Генетична наступність між населенням пізньоримського та ранньосередньовічного часів, окрім Чорноріченського могильника, простежується і в інших пам'ятках Херсонеської округи. Так, в могильнику Сахарна Голівка зафіксовано характерне для цього району значне переважання підбійних могил, а також наявність дитячого поховання в амфорі V—VI ст. і такої самої амфори, обкладеної невеликими плитами²⁵. До речі, це кладовище знаходилося всього за 0,5 км від могильника на території радгоспу «Севастопольський». У балці Каральоз, на південь від «довгих стін», біля ранньосередньовічного поселення з базилікою досліджено могильник VI—X ст., де разом з підбійними могилами та склепами-катакомбами виявлено поховання в амфорах²⁶, що дозволяє генетично пов'язати і цю пам'ятку з біригуальними некрополями округи Херсонеса, родючої області — долини р. Чорної, «де з давніх часів живуть готи» (Pросор. De aedif., III, 7, 13). В останні роки декілька готів-аланських могильників пізньоримського — ранньовізантійського часу, що, скоріш за все, були залишені федератами, виявлено на схилах Мангупа. Поховальні пам'ятки Дороса-Мангупа, скоріш за все, пов'язані з «варварським» населенням, що походить із Херсонеско-Інкерманського регіону.

В багатьох ранньосередньовічних могильниках Південного та Південно-Західного Криму (Суук-Су, Артек, Кореїз, Сімеїз, Лучисте, Скалисте, Чуфут-Кале, Баштанівка, Аромат, Ескі-Кермен, Тернівка та ін.), незважаючи на переважання сармат-аланських рис, в непограбованих жіночих похованнях присутні деталі святкового вбрання: широкий пояс із великою орлиноголовою чи ромбічною пряжками, часто в комплексі з парними двопластинчастими, пальчастими або зооморфними фібулами на плечах, — що було притаманне тільки готам²⁷. Таким чином, кримські готи, що проникають на півострів в пізньоримський період під час грабінницьких походів, оселилися тут, перетворившись в союзників Херсонеса та Рима, і в тій самій ролі федератів продовжували існувати у ранньому середньовіччі. Назва їхнього міста Дорі, яка поставлена поруч зі згадкою Херсона, та «область готів» присутні в переліку, що був складений так званим Равеннським Анонімом в кінці VII ст. (Ravenna. Anon. Cosmogr., IV, 3, 5). В актах Трульського п'ятого-шостого соборів у Константинополі (692 р.) згадується «Георгій — єпископ Херсона хори Дораса»²⁸. В «Бревіарії» Никифора та «Хронографії» Феофана під 704/705 рр. описується втеча візантійського імператора Юстиніана II з Херсона в Дорос, причому, у Никифора «квартирне укріплення Дорос» розміщене в «готській області»²⁹. В «Житті Іоанна Готського» йдеться про антихозарське повстання в гірській Тавриці 787 р., в ході якого на певний час була звільнена від хозар фортеця Готії Дорос, та Іоан «зі своїми людьми» оволодів Клісурами³⁰. Ймовірно, що в «Житті» висвітлюється вузьколокальний конфлікт, який охоплював Дорос-Мангуп та згадане укріплення в балці Каральоз перед Доросом.

За часів хозарського протекторату, наприкінці VIII — на початку IX ст. складається самостійна Готська єпархія, що номінально проіснувала до XVIII ст.³¹.

Узагальнюючий етнічний «готи», «держав готів» та географічна назва «Готія» вживалися протягом усього середньовіччя (лист архієпископа Китаю Джованні Монтекорвіно вікарію францисканського ордену від 8 січня 1305 р.; папська булла 1333 р. про призначення єпископа в Херсон; нотатки про мандрі Іоганна Шильтбергера 1394—1427 рр.; угода 1380/81 р. між татарами та генуезцями про передачу останнім узбережної Готії; «Статут для генуезьких колоній» 1449 р.; Трапезунтська хроніка Михайла Панарета під 1426 р.; Трактат 1517 р. «Про дві Сарматії» краківського каноніка Матвія з Мехова тощо), але найбільшої уваги заслуговують повідомлення про мову готів, яка може правити за основну етнічну ознаку. Так, із донесення 1253 р. ченця Вільгельма Рубрука, посланця французького короля Людовика IX, до великого монгольського хана згадується, що: «між Керсоною та Салдайєю існують сорок замків, майже кожен із них мав особливу мову; серед них було багато готів, мова яких німецька (германська)» — *teutonicum*³². Про те, що кримські «готи розмовляють по-німецьки», розповідає у своїх спогадах про подорож в Тану (1436—1452 рр.) політичний діяч Венеціанської республіки Іосафат Барбаро. В цьому він переконався, оскільки з ним був його «слуга-німець; вони (готи) із ним розмовляли, і цілком розуміли один одного... Завдяки сусідству готів з аланами виникла назва готалани... Внаслідок змішування одного племені з іншим, вони й називають себе готаланами»³³. І, нарешті, цікаву інформацію в середині XVI ст. залишив Бусбек, посол германського імператора Фердинанда в

Туреччину, який, засвідчуючи, що столиця кримських готів була на Мангупі, записав 68 слів їхньої мови, наприклад: «brog» — хліб, «ada» — яйце, «shlipen» — спати, «fider» — чотири, «mine» — луна, «tusha» — меч, «kommen» — йти і т. д.³⁴

Таким чином, присутність готів-германців в Кримському конгломераті — це факт доведений. Їхніх нащадків, мабуть, можна було б шукати серед місцевих жителів гірського Криму, якби такі збереглися. Але, як кажуть, не судилося. Ще в 1778 р., за наказом Катерини II кримських християн (тих, хто завчасно не перейшов до ісламу) було переселено на узбережжя Азовського моря, де й досі проживають так звані маріупольські греки. До речі, серед мешканців с. Константинополь (кол. Фуни) на Маріупольщині, яке засноване переселенцями з південно-кримського селища Фуни-Демерджи (сучасне Лучисте), з давніх часів дуже поширене прізвище «Халангот», що, скоріш за все, походить від етноніма готалани або аланготи (лат. *Halangothi*).

В часи існування Кримського ханства проходив закономірний процес навернення до ісламу місцевого населення, що отримало назву «гірські татари», «гати». Однак в їхньому середовищі продовжують зберігатись певні християнські традиції, зокрема, в поховальному обряді. Під час дослідження кладовищ гірських татар досить часто трапляються поховання в трунах із західною орієнтацією небіжчиків, положенням кистей рук на грудях й т. ін.

Серед різноманітних типів жител кримських татар в гірських селах Бахчисарайського району увагу дослідників привертала типові «північні» будинки зі зрубленими стінами, що були зв'язані брусками, які мали назву «разан» («разна»), відповідно готському слову «gazn» — «будинок»³⁵.

Що ж стосується зовнішності гірських татар, то, за спостереженнями дослідників, багато з них виділялося нордичним типом та фізичним складом³⁶. Проте після депортації корінного населення Криму 1944 р. ці спостереження практично не можуть бути перевіреними.

¹ Брун Ф. Черноморские готы и следы их долгого пребывания в Южной России // Записки Академии Наук. — Т. 24. — 1874. — С. 1—55.

² Tomaschek W. Die Goten in Taurien. — Wien, 1881. — 75 s.

³ Кулаковский Ю. Прошлое Тавриды. — К., 1906. — С. 54, 67—69, 120—122, 127.

⁴ Vasilev A. A. The Goths in the Crimea. — Cambridge, 1936. — 282 p.

⁵ Тиханова М. А. Дорес-Феодоро в истории средневекового Крыма // МИА. — № 34. — 1953. — С. 319—333; Якобсон А. Л. Средневековый Крым. — М., 1964. — С. 6—26.

⁶ Соломоник Э. И., Домбровский О. И. О локализации страны Дори // Археологические исследования средневекового Крыма. — К., 1968. — С. 14—44; Веймарн Е. В. Одне з важливих питань ранньосередньовічної історії Криму // Середні віки на Україні. — К., 1971. — Вип. 1. — С. 51—65.

⁷ Пиоро І. С. Етнічна належність Ай-Тодорського могильника // Вісник Київ. ун-ту. Серія історії. — 1973. — № 15. — С. 92—99; Пиоро І. С. Готы в Юго-Западном Крыму // Открытия молодых археологов Украины. — К., 1976. — Ч. 2. — С. 6—8; Пиоро І. С. Крымская Готия / Очерки этнической истории населения Крыма в позднеимперский период и раннее средневековье. — К., 1990. — 200 с.; Мыц В. Л. Могильник III—V вв. н. э. на склоне Чатырдага // Материалы к этнической карте Крыма VII в. до н. э.— VII в. н. э.— К., 1987. — С. 160, 161; Айбабин А. И. Этническая принадлежность могильников Крыма IV — первой половины VII вв. н. э. // Материалы к этнической истории Крыма VII в. до н. э.— VII в. н. э.— К., 1987. — С. 187—194; Айбабин А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма. — Симферополь, 1999. — С. 13—54; Айбабин А. И., Герцен А. Г., Храпунов И. Н. Основные проблемы этнической истории Крыма // МАИЭТ. — 1993. — Вып. 3. — Симферополь, 1993. — С. 214—215; Kazanski M. Les Goths (I ez — VII e apres J. C.). — Paris, 1991. — P. 118—128; Сидоренко В. А. Федераты Византии в Юго-Западном Крыму (последняя четверть III — начало VIII вв.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — СПб., 1994. — 21 с.; Храпунов И. Н. Очерки этнической истории Крыма в раннем железном веке. Тавры. Скифы. Сарматы. — Симферополь, 1995. — С. 71—76; Мыц В. Л., Лысенко А. В., Семин С. В., Тесленко И. Б., Шукин М. Б. Исследования Чатырдагского некрополя // Археологические исследования в Крыму. 1994 год. — Симферополь, 1997. — С. 211—221.

⁸ Веймарн Е. В., Стржеелецкий С. Ф. К вопросу о славянах в Крыму // ВИ.— 1952.— № 4.— С. 94—99; Смирнов А. П. К вопросу о славянах в Крыму // ВДИ.— 1953.— № 3 (45).— С. 32—45; Смирнов А. П. К вопросу об истоках Приазовской Руси // СА.— 1958.— С. 270—278; Амброз А. К. Фибулы юга европейской части СССР // САИ.— 1966.— Вып. Д1—30.— С. 81, 82; Симонович Е. О. Перший черняхівський могильник в Північному Причорномор'ї // Археологія.— 1966.— Вип. 20.— С. 196—201; Кротошкин В. В. Черняховская культура и Северное Причерноморье // Проблемы советской археологии.— М., 1978.— С. 147—163.

⁹ Пиоро И. С. Черняховская культура и Крым // 100 лет черняховской культуре.— К., 1999.— С. 231—241; Казанский М. Готы на Боспоре Киммерийском // 100 лет черняховской культуре.— К., 1999.— С. 277—297.

¹⁰ Кротошкин В. В. Черняховская культура и Северное Причерноморье // Культура та побут населення Українських Карпат.— Ужгород, 1972.— С. 94, 95; Магомедов Б. В. Черняхівська культура. Проблема етносу: Автореф. дис. ... докт. іст. наук.— К., 1999.— 37 с. Протягом тривалого, поступового просування на південь споконвічно осілі германські племена готів належали до різних союзів племен, що залишили за собою оксивську, шеворську, вельбарську та черняхівську культури. Остання територіально найближча до Криму.

¹¹ Тиханова М. А. Следы рунической письменности в черняховской культуре // Средневековая Русь.— М., 1976.— С. 11—17; Кухаренко Ю. В. Могильник Брест-Тришин.— М., 1980.— С. 69; Рикман Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры.— М., 1975.— С. 324.

¹² Ременников П. М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке.— М., 1954.— 148 с.; Буданова В. П. Готы в эпоху Великого переселения народов.— М., 1990.— С. 82—103.

¹³ Магомедов Б. В. Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья.— К., 1987.— 112 с.

¹⁴ Могила із заплічками й кам'яним перекриттям та залишками тілоспалення на її дні з радгоспу «Севастопольський» нагадує єдине з відкритих тілоспалень в ранньосередньовічному могильнику Суук-Су, рештки якого саме й були простежені в могилі із заплічками 81, в нижньому шарі пам'ятки, разом із вісьмома скелепами, трьома підбійними могилами та вісімдесятьма вісьмома ямними могилами із заплічками та тілопокладанням (див.: Репников Н. И. Некоторые могильники области крымских готов: В 2 ч.— Ч. 1 // ИАК.— 1906.— Вып. 19.— С. 1—80; Репников Н. И. Некоторые могильники области крымских готов // ЗООИД.— 1907.— Т. 27.— С. 101—148; Кротошкин В. В. Население Юго-Западного Крыма в эпоху раннего средневековья: Дис. ... канд. ист. н. // НА ИА РАН.— М., 1953.— С. 51—63. Правда, існування обряду кремації, хоч і в ранньосередньовічному «готському» некрополі для цього періоду може розглядатись як своєрідний анахронізм, що, безперечно, потребує спеціального дослідження. До речі, за спостереженнями М. І. Репнікова, нерозкопаною на території могильника залишилась ділянка з тілоспаленнями (повідомлення Є. В. Веймарна).

¹⁵ Nylén E. Die jonferne vorrömische Eisenzeit Gotlands.— Stockholm, 1956.— S. 105, 109, 122.— Fig. 19, 20a, 20b, 25; Albrechtsen E. Fynske jernaldergrave.— Odense, 1968.— Т. 3 (Ingre romersk jernalder).— S. 31, 154.— Fr. 53; Nachmann R. Die Goten und Scandinavien.— Berlin, 1970.— S. 219—450; Могильников В. А. Погребальный обряд культур III в. н. э. в западной части Балтийского региона // Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тысячелетии до н. э.— I тысячелетии н. э.— М., 1974.— С. 142—149, 161, 162; Кухаренко Ю. В. Могильник Брест-Тришин.— С. 24, 25, 28, 29; Свешников І. К., Смішко М. Ю. Могильник III—IV ст. н. е. у с. Дитиничі Ровенської області // МДАПВ.— Вип. 3.— К., 1961.— С. 102, 103; Никитина Г. Ф. Погребальный обряд культур полей погребений Средней Европы в I тысячелетии до н. э.— первой половине I тысячелетия н. э. // Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тысячелетии до н. э.— I тысячелетии н. э.— М., 1974.— С. 5—132; Никитина Г. Ф. Систематика погребального обряда племен черняховской культуры.— М., 1985.— С. 60—77; Сьомонович Э. А., Кравченко Н. М. Погребальные обряды племен черняховской культуры.— М., 1983.— 151 с.; Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян.— М., 1979.— С. 68, 72, 73.— Рис. 13, 6, 37; Рикман Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры.— С. 267—270; Пиоро И. С. Крымская Готия.— С. 89, 90; Kazanski M. Les Goths (1er — VII apres J.—C.).— Paris, 1991.

¹⁶ La nécropole romaine a Poetovio. Par Zorca žubic / Union Internationale des sciences prf et protohistoriques. Inventaria archaeologica. Corpus des ensembles archfologiques sous la direction de M. E. MariAn.— Jugoslavija.— Fascicule 14 (Y 129 — Y 138).— 1972.— Y 137(1).

¹⁷ *Кравченко Н. М.* К вопросу о происхождении некоторых типов обряда трупосожжения на черняховских могильниках // КСИА АН СССР.— М., 1970.— С. 44—51; *Сымонович Э. А., Кравченко Н. М.* Погребальные обряды племен черняховской культуры // САИ.— Вып. Д1—22.— С. 10—12, 41—117; *Магомедов Б. В.* Каборга IV (раскопки 1973—1974 гг.) // Могильники черняховской культуры. — М., 1979.— С. 53—55; *Магомедов Б. В.* Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья.— К., 1987.— С. 34, 35, 37, 93.

¹⁸ *Almgren O.* Die Ältere Eisenzeit Gothlands.— Stockholm, 1914.— Taf. 7, 90; *Almgren O., Nerman B.* Die Ältere Eisenzeit Gothlands.— Stockholm, 1923.— Taf. 41, 596, 597.

¹⁹ *Пиоро И. С., Герцен А. Г.* Клад антонинианов из с. Долинное Крымской области // ИС.— 1974.— Вып. 5.— С. 81—90.

²⁰ *Казанский М. М.* О происхождении могильников типа Ай-Тодор.— С. 57.

²¹ *Веймарн С. В.* Одне з важливих питань ранньосередньовічної історії Криму.— С. 62.

²² *Сидоренко В. А.* «Готы» области Дори Прокопия Кесарийского и «длинные стены» в Крыму // МАИЭТ.— Вып. 2.— Симферополь, 1991.— С. 114, 115.

²³ *Герцен А. Г.* Система оборонительных сооружений Мангупа: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— Л., 1984.— С. 12, 13.

²⁴ *Талис Д. Л.* Керамический комплекс Баклинского городища, как источник по этнической истории горного Крыма в IV—IX вв. // Археологические исследования на юге Восточной Европы.— Ч. 2.— М., 1982.— С. 56. Між іншим, речі південно-західного походження, у тому числі, фрагменти схожих з баклінськими ліпних реберчастих горщиків та мисок черняхівського типу, знаходяться в шарі IV—V ст. Танаїсу та його могильника (див.: *Шелов Д. Б.* Танаис и Нижний Дон в первые века нашей эры.— М., 1972.— 307—335; *Арсеньева Т. М., Шелов Д. Б.* Раскопки юго-западного участка Танаиса (1964—1972 гг.) // Археологические памятники Нижнего Подонья.— М., 1974.— С. 171; *Арсеньева Т. М.* Лепная керамика Танаиса как источник для этнической истории Нижнего Дона: Автореф. дис. ... канд. ист. наук.— М., 1970), що, певною мірою, узгоджується зі свідченнями джерел про вторгнення та перебування германського населення (готів, герулів тощо) поблизу Меотиди (*Jordan. Get.*, 28, 38, 39, 117; *Zonar. Ann.*, XII, 21, 26).

²⁵ *Борисова В. В.* Могильник у висоты «Сахарная Головка» // ХС.— 1959.— Вып. 5.— С. 181.— Рис. 6; *Веймарн С. В.* Археологічні роботи в районі Інкермана // АП.— 1963.— Т. 13.— С. 62.— Рис. 17.

²⁶ *Сидоренко В. А.* «Готы» области Дори Прокопия Кесарийского и «длинные стены» в Крыму.— С. 114, 115.

²⁷ *Амброз А. К.* Дунайские элементы в раннесредневековой культуре Крыма (VI—VII вв.) // КСИА АН СССР.— 1968.— Вып. 113.— С. 10—23.

²⁸ *Пиоро И. С.* Крымская Готия.— С. 63, 64.

²⁹ *Чичуров И. С.* Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора (тексты, перевод, комментарий).— М., 1980.— С. 39—40, 62—63, 155, 163.

³⁰ Житие преподобного отца нашего Иоанна, епископа Готии / Пер. А. Никитского // ЗООИД.— Одесса, 1883.— Т. 13.— С. 29.

³¹ *Герцен А. Г., Могарычев Ю. М.* О возникновении готской епархии в Таврике // МАИЭТ.— Вып. 2.— Симферополь, 1991.— С. 121.

³² *Рубрук Вильгельм де.* Путешествие в восточные страны в 1253 гт. // Плано Карпини Иоан де. История Монголов; *Рубрук Вильгельм де.* Путешествие в восточные страны / Пер. А. И. Малеина.— СПб., 1911.— С. 68.

³³ *Барбаро Иосафат.* Путешествие в Тану // Барбаро и Контарини о России: К истории итало-русских связей в XV в. / Пер. Е. Ч. Скржинской.— Л., 1971.— С. 157.

³⁴ *Топоров В. Н.* Древние германцы в Причерноморье: результаты и перспективы // Балто-славянские исследования.— М., 1983.— С. 236—241.

³⁵ Куфтин Б. А. Жилища крымских татар в связи с историей заселения полуострова: Материалы и вопросы // Мемуары Этнографического отделения Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии. — М., 1925. — Вып. 1. — С. 20, 23, 51.

³⁶ Кулаковский Ю. Прошлое Тавриды. — С. 127.

И. С. Пиоро

КРЫМСКИЕ ГОТЫ В СВЕТЕ ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ И ЭТНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

О продвижении на юг различных германских племен свидетельствуют древние авторы (Аммиан Марцеллин, Зосим, Иордан, Агафий, Стефан Византийский Зонара и др.). Археологическим отражением расселения разноэтничных племен готского союза в Северном Причерноморье являются биритуальные могильники черняховской культуры, в которых выделяются германские трупосожжения и сармато-аланские трупоположения. В Крыму такие могильники открыты в округе Херсонеса: совхоз «Севастопольский», Чернореченский, Бельбек I и другие. Кроме этого, во многих синхронных сармато-аланских могильниках, которые обнаружены на территории от дельты Дуная до низовьев Дона, включая Крым, в погребальном инвентаре присутствуют предметы черняховской культуры, указывающие на направление проникновения населения. Могильники с германскими трупосожжениями типа Ай-Тодор открыты на южном берегу Крыма.

В период раннего средневековья в могильниках горного и южнобережного Крыма доминируют сармато-аланские погребальные традиции на основе обряда трупоположения. Однако в деталях женского парадного костюма из погребений в могильниках VI—VII вв. присутствуют типично готские этнографические черты.

Сообщение о готской области Дори, укрепленной «длинными стенами» при императоре Юстиниане I, содержится в труде Прокопия Кесарийского. Остатки «длинных стен» обнаружены в балке Каралез к северу от Мангула (Дори-Дороса). С южной стороны «длинных стен» открыты поселение и могильник VI—X вв., принадлежавшие готам-федератам. Могильники готов-федератов открыты также на склонах Мангула.

Сведения о германском языке крымских готов содержатся в трудах авторов XIII—XVI вв. (Рубрук, Барбаро, Бусбек). Таким образом, концепция крымских готов основывается на данных различных групп источников.

I. S. Pioro

THE CRIMEAN GOTHS IN THE LIGHT OF THE HISTORICAL, ARCHAEOLOGICAL AND ETHNOLOGICAL RESEARCHES

The ancient authors (Ammianus Marcellinus, Zosimus, Iordanes, Agathias, Stephanus Byzantius, Zonaras and others) testify to the advancement to the South of various Germanic tribes. The biritual burial-grounds of the Cherniakhovs'ka culture in northern Black Sea coast are the archaeological reflection of the different ethnic Gothic Union. Germanic cremations, Sarmatian and Alanian graves become localized in the burial-grounds together. Such cemeteries (the state farm «Sevastopolic», the Blak River, the Belbek I and others) were opened in the Crimea not far from Chersonesos. Besides that, the things of the Cherniakhovs'ka culture as the indication on the direction of the penetration of the population were found out in the graves of Sarmatian and Alanian burial-grounds in the territory from the delta of the Danube to the Lower Don including the Crimea. The cemeteries with the Germanic cremations type Ai-Todor were opened in the south coast of the Crimea.

The Alanian traditions dominated in the burial-grounds in the Crimean mountains and South coast during early Middle Ages. However, the typical Gothic ethnographical traits in the details of female costumes were opened in the graves in many cemeteries of the 6th — 7th centuries.

The message about the Gothic region Dori which was fortified with the «long walls» by the emperor Justinian is contained in the work of Procopius Caesariensis. The rests of the «long walls» were found out in the gorge Karalez to the north from Mangup (Dory-Doros) which was the political centre of the Gothic region.

The settlements and the burial-ground of the period from the 6th to the 10th centuries which belonged to the Goths-Federates were opened near the «long walls». The burial-grounds of the Goths-Federates were opened in the slopes of Mangup too.

The information about Germanic language of the Crimean Goths is contained in the works of the authors of the 13th — 16th centuries (Rubruck, Barbaro, Busbeck). So, the conception of the Crimean Goths is based on the facts of the various groups of the sources.

Одержано 17.03.98